

Ponadnarodowość w systemie politycznym Unii Europejskiej

Janusz Ruszkowski

Oficyna

a Wolters Kluwer business

Prawo jest na naszej stronie!

**www.profinfo.pl
www.wolterskluwer.pl**

- codzienna aktualizacja
- pełna oferta
- zapowiedzi wydawnicze
- rabat na zamówienia zbiorcze
do negocjacji
- uproszczony sposób zakupu e-mailem:
zamowienia.internet@wolterskluwer.pl

Ponadnarodowość w systemie politycznym Unii Europejskiej

Janusz Ruszkowski

Oficyna

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2010

Recenzenci:

Prof. dr hab. Andrzej Głowacki

Prof. dr hab. Janusz Węc

Wydawca:

Grzegorz Jarecki

Redaktor prowadzący:

Joanna Maź

Opracowanie redakcyjne:

JustLuk

Korekta:

Marta Juszczyk, Lucyna Siedlecka

Skład, łamanie:

JustLuk, Justyna Szumił, Łukasz Drzewiecki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2010

ISBN: 978-83-264-0493-1

ISSN: 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Redakcja Książek

01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a

tel. (022) 535 80 00, (022) 535 82 00

31-156 Kraków, ul. Zacisze 7

tel. (012) 630 46 00

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

Księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	9
---------------------	---

Wstęp	17
-------------	----

Rozdział I

Termin i koncepcje „ponadnarodowości” w studiach europejskich	27
---	----

1. Przyjęta perspektywa badawcza	27
2. Termin „ponadnarodowość”	43
3. Koncepcje „ponadnarodowości” w studiach europejskich.....	51
3.1. Koncepcje „ponadnarodowości” w teoriach studiów europejskich	52
3.2. Instrumentalne koncepcje „ponadnarodowości”	62
3.3. Przedmiotowe koncepcje „ponadnarodowości”	76
3.4. Autorskie koncepcje „ponadnarodowości”	86
4. Atrybuty wczesnego zastosowania „ponadnarodowości” w praktyce europejskiej	89

Rozdział II

Teoretyczne etapy budowy poziomu ponadnarodowego	96
--	----

1. Utworzenie instytucji międzynarodowych o charakterze ponadnarodowym	97
1.1. Motywy utworzenia instytucji ponadnarodowej	97
1.2. Cechy instytucji ponadnarodowej	108
2. Delegowanie uprawnień	112
2.1. Teoria delegowania	112
2.2. Proces delegowania	139
3. Kontrola zarządzania kompetencjami wydelegowanymi	151

3.1. Kontrola mocodawcy nad agentem	151
3.2. Wymykanie się agenta spod kontroli mocodawcy	158

Rozdział III

Poziom ponadnarodowy w systemie politycznym UE

Ukształtowanie i atrybuty	165
1. Ustanowienie instytucji ponadnarodowych we Wspólnotach Europejskich	166
2. Pierwotne delegowanie kompetencji w systemie politycznym UE	170
2.1. Państwa członkowskie jako mocodawca w delegowaniu pierwotnym	171
2.2. Ponadnarodowi agenci w UE	185
3. Kontrola państw nad instytucjami ponadnarodowymi w systemie politycznym UE	202
3.1. Kontrola mocodawców nad agentami w systemie politycznym UE	202
3.2. Kontrola państw nad Komisją Europejską	204
3.3. Kontrola państw nad Europejskim Trybunałem Sprawiedliwości	208
3.4. Kontrola państw nad Europejskim Bankiem Centralnym	210
4. Wymykanie się instytucji ponadnarodowych spod kontroli państw	210
4.1. Wymykanie się Komisji Europejskiej spod kontroli państw ...	211
4.2. Wymykanie się ETS spod kontroli państw	213
4.3. Wymykanie się EBC spod kontroli państw	215
4.4. Wymykanie się instytucji spod kontroli jako cecha ponadnarodowości	215
5. Atrybuty poziomu ponadnarodowego w systemie politycznym UE	216
5.1. Prawo wspólnotowe	217
5.2. Ponadnarodowe polityki	230
5.3. Ponadnarodowe ugrupowania polityczne	234
5.4. Elity europejskie	241
5.5. Europejskie mass media	249

Rozdział IV

Ponadnarodowe zarządzanie w systemie politycznym UE	255
1. Pojęcie i typologia ponadnarodowego zarządzania	256

1.1.	<i>Governance</i> i jego odmiany	256
1.2.	Wielopoziomowe zarządzanie (<i>multi-level governance</i>).....	262
1.3.	Poziomy rozmyte.....	268
1.4.	Zarządzanie ponadnarodowe jako kategoria w studiach europejskich	277
2.	Instrumenty zarządzania ponadnarodowego w systemie politycznym UE.....	282
2.1.	Metoda wspólnotowa jako źródło zarządzania ponadnarodowego.....	282
2.2.	Regulacja w zarządzaniu ponadnarodowym.....	285
2.3.	Ponadnarodowe podejmowanie decyzji	289
2.4.	Maksymalizacja kompetencji instytucji ponadnarodowych (<i>spill-over</i>)	296
2.5.	Delegowanie wtórne w zarządzaniu ponadnarodowym	318
 Rozdział V		
	Ponadnarodowy wpływ	355
1.	Europeizacja.....	357
1.1.	Europeizacja <i>bottom-up</i>	367
1.2.	Europeizacja <i>top-down</i>	372
1.3.	Europeizacja <i>ad extra</i>	382
2.	Harmonizacja <i>versus</i> koordynacja	385
3.	Ponadnarodowy nadzór	392
4.	Pomijanie państw	398
 Zakończenie		409
 Bibliografia		413

Wykaz skrótów

ACTE	– Approvals Committee for Terminal Equipment (Komitet ds. Homologacji Urządzeń Końcowych)
AKP (ang. ACP)	– Afryka, Karaiby i Pacyfik
ALDE	– Alliance of Liberals and Democrats for Europe (Porozumienie Liberalów i Demokratów na rzecz Europy)
ASP	– Agency-Structure Problem (problem agencja-struktura)
BEUC	– Bureau Européen des Unions de Consommateurs (Europejskie Biuro Związków Konsumentów)
BRIC	– Biotechnology Regulations Interservice Committee (Komitet ds. Regulacji Prawnych z zakresu Biotechnologii pomiędzy Wszystkimi Służbami)
BSC	– Biotechnology Steering Committee (Komitet Sterujący ds. Biotechnologii)
BSE	– Bovine Spongiform Encephalopathy (gąbczaste zwyrodnienie mózgu)
BVG	– Bundesverfassungsgericht (Federalny Trybunał Konstytucyjny)
CARDOC	– Archive and Documentation Centre (Centrum Archiwizacyjne i Dokumentacyjne Parlamentu Europejskiego)
CCF	– closer cooperation and flexibility (bliższa współpraca i elastyczność)
CCT	– Common Customs Tariff (wspólna taryfa celna)
CEBS	– Committee of European Banking Supervisors (Komitet Europejskich Organów Nadzoru Bankowego)

CEDEFOP	– European Centre for the Development of Vocational Training (Europejskie Centrum Rozwoju Kształcenia Zawodowego)
CEIOPS	– Committee of European Insurance and Occupational Pensions Supervisors (Komitet Europejskich Organów Nadzoru ds. Ubezpieczeń i Pracowniczych Programów Emerytalnych)
CEN	– Comité Européen de Normalisation (Europejski Komitet Normalizacyjny)
CENELEC	– Comité Européen de Normalisation Electrotechnique (Europejski Komitet Normalizacyjny Elektrotechniki)
CEPOL	– Collège Européen de Police/European Police College (Europejskie Kolegium Policyjne)
CESR	– Committee of European Securities Regulators (Komitet Europejskich Organów Nadzoru Papierów Wartościowych)
CFCA	– Community Fisheries Control Agency (Wspólnotowa Agencja Kontroli Rybołówstwa)
CFSP	– Common Foreign and Security Policy (wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa)
CG	– central governance (zarządzanie centralne)
CoR	– Committee of the Regions (Komitet Regionów)
COREPER	– Comité des Représentants Permanents (Komitet Stałych Przedstawicieli)
CPMP	– Committee for Proprietary Medicinal Products (Komitet ds. Produktów Leczniczych Chronionych Patentem)
CPVO	– Community Plant Variety Office (Wspólnotowy Urząd Ochrony Odmian Roślin)
CRX	– Commission on Racism and Xenophobia (Komisja ds. Rasizmu i Ksenofobii)
CVMP	– Committee for Veterinary Medicinal Products (Komitet ds. Weterynaryjnych Produktów Leczniczych)
DG	– delegated governance (zarządzanie delegowane)
DG	– Directorate-General (Dyrekcja Generalna)
DIN	– Deutsches Institut für Normung (Niemiecki Instytut Normalizacyjny)

EACEA	– Education, Audiovisual & Culture Executive Agency – Agencja Wykonawcza ds. Edukacji, Kultury i Sektora Audiowizualnego)
EACI	– Executive Agency for Competitiveness and Innovation (Agencja Wykonawcza ds. Konkurencyjności i Innowacji)
EAHC	– Executive Agency for Health and Consumers (Agencja Wykonawcza ds. Zdrowia i Konsumentów)
EBC	– Europejski Bank Centralny
EbS	– Europe by Satellite (Europa przez Satelitę)
ECHA	– European Chemicals Agency (Europejska Agencja Chemikaliów)
EDA	– European Defence Agency (Europejska Agencja Obrony)
EEA	– European Environmental Agency (Europejska Agencja Środowiska)
EEC	– European Economic Community (Europejska Wspólnota Gospodarcza)
EEC	– European Energy Charter (Europejska Karta Energetyczna)
EESC	– European Economic and Social Committee (Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny)
EFA	– European Free Alliance (Wolny Sojusz Europejski)
EFTA	– European Free Trade Association (Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu)
EGEI	– European Grouping of Economic Interest (Europejskie Ugrupowanie Interesów Gospodarczych)
EGTC	– European Grouping of Territorial Cooperation (Europejskie Ugrupowanie Współpracy Terytorialnej)
EIONET	– European Environmental Infomation and Observation Network (Europejska Sieć Informacji i Obserwacji Środowiska)
EMA	– European Medicines Agency (Europejska Agencja Leków)
EMCDDA	– European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii)

EMU	– Economic and Monetary Union (unia gospodarcza i walutowa)
ENISA	– European Network and Information Security Agency (Europejska Agencja Bezpieczeństwa Sieci i Informacji)
ENP	– European Neighbourhood Policy (europejska polityka sąsiedztwa)
ENs	– European Norms (europejskie normy)
EOG	– Europejski Obszar Gospodarczy
EP FMA	– European Parliament Former Members Association (Stowarzyszenie Byłych Członków Parlamentu Europejskiego)
EPP/ED	– European People's Party [Christian Democrats] and European Democrats (Europejska Partia Ludowa i Europejskich Demokratów)
EPSO	– European Personnel Selection Office (Europejski Urząd Doboru Kadr)
ERCEA	– European Research Council Executive Agency (Agencja Wykonawcza Europejskiej Rady ds. Badań Naukowych)
ERTA	– European Road Transport Agreement (Europejskie porozumienie o transporcie drogowym)
ESBC	– Europejski System Banków Centralnych
ESDP	– European Security and Defence Policy (europejska polityka bezpieczeństwa i obrony)
ESFS	– European System of Financial Supervisors (europejski system organów nadzoru finansowego)
ESRB	– European Systemic Risk Board (Europejska Rada ds. Ryzyka Systemowego)
ETO	– Europejski Trybunał Obrachunkowy
ETS	– Europejski Trybunał Sprawiedliwości
ETSI	– European Telecommunications Standards Institute (Europejski Instytut Norm Telekomunikacyjnych)
ETUC	– European Trade Union Confederation (Europejska Konfederacja Związków Zawodowych)
EU	– European Union (Unia Europejska)
EUI	– European University Institute (Europejski Instytut Uniwersytecki)

EUL/NGL	– European United Left / Nordic Green Left (Zjednoczona Lewica Europejska / Nordycka Zielona Lewica)
EUMC	– European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (Europejskie Centrum Monitorowania Rasizmu i Ksenofobii)
Euranet	– European Radio Network (Sieć Europejskich Rozgłośni Radiowych)
Eurofound	– European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Europejska Fundacja na rzecz Poprawy Warunków Życia i Pracy)
EUSC	– European Union Satellite Centre (Centrum Satelitarne Unii Europejskiej)
Eutelsat	– European Telecommunications Satellite (Europejska Telekomunikacja Satelitarna)
EUWT	– Europejskie Ugrupowanie Współpracy Terytorialnej
EWG	– Europejska Wspólnota Gospodarcza
EWWiS	– Europejska Wspólnota Węgla i Stali
FATUREC	– Federation of Air Transport User Representatives in the EC (Federacja Przedstawicieli Użytkowników Transportu Powietrznego w WE)
FESCO	– Forum of European Securities Commissions (Forum Europejskich Komisji Papierów Wartościowych)
FSAP	– Financial Services Action Plan (Plan działania w zakresie usług finansowych)
GATS	– General Agreement on Trade in Services (Układ ogólny w sprawie handlu usługami)
GMO	– Genetically Modified Organisms (organizmy zmodyfikowane genetycznie)
GSP	– Growth and Stability Pact (Pakt na rzecz stabilności i wzrostu)
HA	– hidden actions (ukrywane działania)
HACCP	– Hazard Analysis and Critical Control Points (System Analizy Zagrożeń i Krytycznych Punktów Kontroli)
HI	– hidden informations (ukrywane informacje)
HIS	– historical-institutionalist supranationalism (ponadnarodowość historyczno-instytucjonalistyczna)

IEC	– International Electrotechnical Commission (Międzynarodowa Komisja Elektrotechniczna)
IEEA	– Intelligent Energy Executive Agency (Agencja Wykonawcza ds. Inteligentnej Energii)
IND/DEM	– Independence and Democracy (Niepodległość i Demokracja)
INGO	– International Non-Governmental Organisation (międzynarodowa organizacja pozarządowa)
IOS	– International Organization for Standardization (Międzynarodowa Organizacja Normalizacyjna)
IOSCO	– International Organisation of Securities Commissions (Międzynarodowa Organizacja Komisji Papierów Wartościowych)
IPD	– implied power doctrine (doktryna kompetencji domniemanych)
ITS	– Identity, Tradition, Sovereignty (Tożsamość, Tradycja i Suwerenność)
JAE	– Jednolity Akt Europejski
KE	– Komisja Europejska
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
MLG	– multi-level governance (wielopoziomowe zarządzanie)
NATO	– North Atlantic Treaty Organization (Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego)
NGO	– non-governmental organisation (organizacja pozarządowa)
OECD	– Organization of Economic Cooperation and Development (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju)
OHIM	– Office for Harmonization in the Internal Market [Trade Marks and Designs] (Urząd Harmonizacji Rynku Wewnętrznego [Znaki Towarowe i Wzory])
OJ	– Official Journal of the European Union (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej)
OLAF	– Office Européen de Lutte Anti-Fraude (Europejski Urząd ds. Zwalczania Nadużyć Finansowych)

OMC	– Open Method of Coordination (otwarta metoda koordynacji)
ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych
PAT	– Principal-Agent Theory (teoria mocodawca-agent)
PE	– Parlament Europejski
PES	– Party of European Socialists (Partia Europejskich Socjalistów)
PMSCs	– Private Military and Security Companies (prywatne firmy wojskowe i ochroniarskie)
PPP	– Public-Private Partnership (partnerstwo publiczno-prywatne)
PSA	– Principal-Supervisor-Agent (mocodawca-supervisor-agent)
QCA	– qualitative comparative analysis (porównawcza analiza jakościowa)
QMV	– Qualified Majority Voting (kwalifikowana większość głosów)
RCIS	– rational choice institutional supranationalism (ponadnarodowość instytucjonalna racjonalnego wyboru)
REACH	– Registration, Evaluation, Authorisation and Restriction of Chemicals (System Rejestracji, Oceny, Udzielania Zezwoleń i Stosowanych Ograniczeń w zakresie Chemikaliów)
RUE	– Rada Unii Europejskiej
SCO	– Shanghai Cooperation Organization (Szanghajska Organizacja Współpracy)
SRO	– Supranational Regional Organisation (ponadnarodowa organizacja regionalna)
SRR	– Supranational Regional Regime (ponadnarodowy reżim regionalny)
SVC	– Scientific Veterinary Committee (Naukowy Komitet Weterynaryjny)
TAIEX	– Technical Assistance and Information Exchange Office (Biuro Wymiany Informacji na temat Pomocy Technicznej)
TECE	– Treaty Establishing a Constitution for Europe (Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy)

TEN-T EA	– Trans-European Transport Network Executive Agency (Agencja Wykonawcza ds. Transeuropejskiej Sieci Transportowej)
TEWWiS	– Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Węgla i Stali
TFUE	– Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz. Urz. UE C 83 z 30.03.2010, s. 47)
TL	– Traktat z Lizbony
TNC	– Transnational Corporation (korporacja transnarodowa)
TRIPS	– [Agreement on] Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights ([Porozumienie o] handlowych aspektach praw własności intelektualnej)
TWE	– Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (Dz. U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/2 z późn. zm.)
UCLAF	– Unité de Coordination de la Lutte Anti-Fraude (Jednostka ds. Koordynacji Zapobiegania Nadużyciom Finansowym)
UE	– Unia Europejska
UEN	– Union for Europe of the Nations (Unia na rzecz Europy Narodów)
UGW	– unia gospodarcza i walutowa
WE	– Wspólnota Europejska
WTO	– World Trade Organization (Światowa Organizacja Handlu)

Wstęp

Regionalne systemy współpracy pomiędzy państwami w Europie mają charakter nie tylko międzynarodowy, który stosunkowo łatwo poddaje się wyjaśnieniu poprzez znane już instrumentarium stosunków międzynarodowych, ale coraz bardziej systemy te stają się ponadnarodowe, co sprawia, że ich analiza wymaga zastosowania osobnego podejścia i diagnozy oraz specyficznych metod badawczych. Wydaje się, że obecnie Europę, a przede wszystkim jej część zogniskowaną w Unii Europejskiej, coraz bardziej kreują właśnie ponadnarodowe wartości i zasady (*supranational principles and values*). Zatem kluczem do zrozumienia istoty tych procesów wydaje się wciąż konstruowana w systemie politycznym UE ponadnarodowość nie tylko wartości i zasad, ale przede wszystkim zarządzania, współpracy, organizowania się, planowania itd.

W związku z procesami integracyjnymi w ramach UE państwo ma coraz bardziej ograniczone możliwości działania, doboru polityki, podejmowanych środków itd. Ograniczają je liczne pozaterytorialne mechanizmy globalne, ponadnarodowe, transnarodowe, subnarodowe, pozarządowe itd. Owe mechanizmy determinują państwo, które straciło monopol na rozstrzygnięcia międzynarodowe, ale co istotniejsze, straciło także – wydawałoby się dotąd nienaruszony – monopol na rozstrzygnięcia wewnątrzpaństwowe. Jednocześnie obok klasycznego systemu międzypaństwowego coraz dynamiczniej rozwijają się w stosunkach międzynarodowych systemy władzy usytuowane poza państwem. Takim innowacyjnym i wysoko zaawansowanym mechanizmem pozapaństwowej współpracy w stosunkach międzynarodowych jest ponadnarodowość, która stanowi istotną oraz bardzo wpływową część wielopoziomowego zarządzania Unii Europejskiej (ang. *multi-level governance* – MLG).

Ponadnarodowość to nie tylko koncepcja integracyjna (idea współpracy), ale także konkretny układ zależności pomiędzy aktorami operującymi w UE na poziomie ponadnarodowym (instytucje wspólnotowe). Trudno zresztą w pełni zrozumieć istotę poziomu ponadnarodowego w systemie rządów UE bez uwzględnienia kontekstu, na który składa się otoczenie narodowe oraz subnarodowe.

Ponadnarodowość jest swoistym zjawiskiem w stosunkach międzynarodowych, lecz niełatwo ją skonstruować, a jeszcze trudniej skutecznie korzystać z możliwości, jakie ona daje. W Unii Europejskiej ponadnarodowość wymaga wyrzeczeń ze strony państw członkowskich w procesie jej tworzenia, a dodatkowo ogranicza państwa, powodując ich udział w nowym systemie wielopoziomowego zarządzania, w którym nie są one już w pełni samodzielnymi graczami. Właśnie fenomen ponadnarodowości oraz jej nierzadko nowatorski charakter wpisany w system polityczny UE stał się przyczyną podjęcia przez Autora studiów nad tą problematyką i podzielenia się ich wynikami w tym wykładzie¹.

Celem podjętych prac było zbadanie właściwości charakteryzujących ponadnarodowość oraz kierunków jej rozwoju w wielopoziomowym systemie rządów UE, przy założeniu, że po pierwsze, ponadnarodowość autonomizuje się, co wyraża się m.in. poprzez ponadnarodowe zarządzanie (*supranational governance*), po drugie, rozprzestrzenia się, co jest wyrażone maksymalizacją kompetencji i powstawaniem nowych aktorów ponadnarodowych, oraz po trzecie, wywiera wpływ na państwa członkowskie, czego przejawem jest ich ewidentne i nieodwracalne przeobrażenie wewnętrzne m.in. poprzez procesy europeizacyjne lub poprzez ponadnarodowy nadzór. W kontekście tak określonych założeń badawczych można pokusić się o tezę, że ponadnarodowość w wielopoziomowym systemie politycznym UE jest dynamicznym i autonomicznym poziomem zarządzania poza państwem, o dużym potencjale rozwoju, wywierającym wpływ nie tylko na inne poziomy tego systemu, ale co najważniejsze, na państwa członkowskie, ich instytucje, a nawet na pojedynczych ludzi. Wykład jest próbą sprawdzenia tej tezy oraz podjętych założeń badawczych, które jej towarzyszą.

¹ W tekście stosuje się w sposób zamierzony numerację artykułów w takich wersjach traktatów, z których te regulacje pochodziły, gdyż w kilku miejscach okazało się to niezbędne do pokazania ewolucji zapisów prawnych w danej dziedzinie. Stąd wraz z artykułami podawane są wersje traktatów w skrócie z odniesieniem do stanu zawartego w Traktacie z Lizbony.

Ponadnarodowość „napędzana” jest m.in. przez pierwotne delegowanie kompetencji z poziomu państw członkowskich UE na poziom instytucji ponadnarodowych oraz wtórne delegowanie kompetencji, czyli ich redystrybucję pomiędzy instytucjami ponadnarodowymi. W dalszej kolejności ponadnarodowość materializuje się pod postacią ponadnarodowego zarządzania oraz partycypujących w nim ponadnarodowych instytucji. Miejsce ponadnarodowości w systemie rządów UE wydaje się zdefiniowane, gdyż uważa się, że stanowi ona najwyższy poziom w wielopoziomym zarządzaniu (MLG). Oznaczałoby to jednak, że jednocześnie ponadnarodowość wyznacza określony ścisły limit rozwoju tego systemu. Jednak w systemie politycznym UE można dostrzec objawy przesunięcia tego pułapu, który wcale nie musi pozostawać limitem wyznaczającym możliwości integracyjne.

Kreatywnym – choć przecież nie jedynym – warunkiem powstania ponadnarodowości jest ustanowienie instytucji międzynarodowych, które otrzymują charakter ponadnarodowy m.in. poprzez kluczowe w fazie inicjalnej pierwotne delegowanie na nie kompetencji przez państwa członkowskie. Wszystko, co się potem wydarzy w tzw. fazie postdelegacyjnej (*post-delegation* lub *beyond delegation*), stanowi już tylko ponadnarodowe konsekwencje tych zabiegów. Do tych konsekwencji zalicza się także jeden z poważniejszych efektów zwrotnych oddziaływania ponadnarodowości, jakim jest europeizacja typu *top-down*, czyli skutkująca na państwa członkowskie UE.

W tym miejscu pojawiają się konkretne pytania badawcze, na które warto spróbować odpowiedzieć w toku analizy. Dlaczego państwa członkowskie UE decydują się delegować publiczne kompetencje należące dotąd do demokratycznych gremiów narodowych na z reguły niedemokratyczne (niewiększościowe) instytucje ponadnarodowe? Jak to się dzieje, że instytucje ponadnarodowe dysponują znacznie większymi kompetencjami niż suma kompetencji im powierzonych? Czy ponadnarodowość może się rozwijać autonomicznie, bez udziału państw? Jaka jest zatem granica obecnych możliwości integracyjnych UE i czy jest nią ponadnarodowość? Co dzieje się na poziomie ponadnarodowym i na czym opiera się ponadnarodowe zarządzanie?

Do przeprowadzenia badań wybrane zostały dwie główne metody wywodzące się z konkretnych podejść teoretycznych. Pierwszą z nich jest metoda mocodawca–agent oparta na teorii PAT (ang. *Principal/Agent Theory*) wraz z jej odmianą pod nazwą mocodawca–supervisor–agent wynikają-

cą z pokrewnej teorii PSA (ang. *Principal–Supervisor–Agent*). Drugą metodą zastosowaną w badaniach jest metoda zbiorów rozmytych (ang. *fuzzy sets*), która stała się niezbędna w kilku istotnych partiach tekstu, m.in. dotyczących poziomów rozmytych w wielopoziomowym systemie zarządzania UE. Są to kluczowe instrumenty badawcze w wykładzie pomagające dostrzec takie zjawiska i procesy, które przy użyciu innych metod nie byłyby widoczne. Oprócz tego jedynie incydentalnie wykorzystana została metoda sieci (ang. *network*), która ułatwia wyjaśnienie kilku dodatkowych obszarów badawczych, w tym m.in. odmian zarządzania ponadnarodowego. Instrumentarium badawcze oraz założenia teoretyczne przyjęte w badaniach zostały szczegółowo omówione w rozdziale pierwszym, stąd w tym miejscu istotne argumenty, które zadecydowały o ich wyborze, zostały świadomie pominięte. Waga tych narzędzi badawczych oraz ich znaczenie nie pozwoliłyby bowiem na dokonanie takiego metodologicznego rekonesansu w ograniczonym objętościowo wstępie.

Tekst został podzielony na pięć rozdziałów, z których każdy jest poprzedzony krótkim wstępem zapowiadającym podjęte badania oraz ich zakres. Dwa pierwsze rozdziały zostały zaplanowane jako typowo teoretyczne. Pierwszy z nich – jak już wspomniano – jest niezbędny dla podjętej analizy ze względu na zawarte w nim wyjaśnienia przyjętych metod badawczych oraz podejść teoretycznych używanych w pracy, a ponadto z powodu wyjaśnienia głównego pojęcia dla całego wykładu, jakim jest „ponadnarodowość”, wraz z jej teoriami oraz koncepcjami, a także wraz z próbą ich typologii. Pierwszy rozdział kończą uwagi na temat wczesnych przejawów zastosowania ponadnarodowości w praktyce międzynarodowej (europejskiej). W efekcie w rozdziale pierwszym dokonano uporządkowania kwestii dotyczących zastosowanych instrumentów badawczych, wykorzystanych teorii oraz analizy koncepcji wyjaśniających podejście do tytułowego terminu, jakim jest „ponadnarodowość”.

W rozdziale drugim, opierając się na teorii studiów europejskich i przy użyciu wiodącej w pracy metody badawczej, jaką jest metoda mocodawca–agent, przedstawiano etapy budowy poziomu ponadnarodowego, rozpoczynając od utworzenia instytucji międzynarodowych o charakterze ponadnarodowym i ukazania sfery motywacyjnej takiego postępowania, aby w dalszej kolejności poddać badaniom kluczowy zabieg w procesie tworzenia ponadnarodowości, jakim jest pierwotne delegowanie kompetencji. W tej części pracy wykorzystana została teoria delegowania w całej swojej złożoności – z przyczynami, rodzajami, fazami delegowania, przed-

miotem oraz stronami delegowania (mocodawcami i agentami) oraz skutkami takiego działania. Wreszcie zgodnie z teorią PAT w rozdziale drugim przedstawione zostały mechanizmy kontroli mocodawców nad agentami, ale także sposoby wymykania się agentów spod takiej kontroli. W rozdziale drugim w istocie zostały wyjaśniane ściśle teoretyczne ramy powstawania układu ponadnarodowego w stosunkach międzynarodowych, ze wszystkimi zależnościami towarzyszącymi temu procesowi. Taka konstrukcja pojęcia ponadnarodowości pozwala podjąć dalsze badania nad jej specyfiką oraz sposobem funkcjonowania aktorów ponadnarodowych w fazie postdelegacyjnej (*post-delegation*) lub poza delegowaniem (*beyond delegation*). Co oznacza, że instytucje operujące na poziomie ponadnarodowym charakteryzują się swoistą niezależnością i własną logiką, jednak te kwestie są już podejmowane w kolejnych rozdziałach.

W rozdziale trzecim przedmiotem analizy jest poziom ponadnarodowy ujęty wyłącznie w kontekście dynamicznego systemu politycznego UE, którego jest ważną (jeżeli nie najważniejszą) częścią, integralnie wkomponowaną w wielopoziomowe zarządzanie (MLG). Rozdział ten śledzi krok po kroku powstawanie ponadnarodowości w praktyce wspólnotowej według wytyczonego w rozdziale drugim teoretycznego schematu oraz identyfikuje jej atrybuty systemowe. Zatem przedkłada ustalenia teoretyczne nad praktyczne rozpisanie ról (oraz na ich rozdział) pomiędzy państwa (mocodawców) a instytucje ponadnarodowe (agentów). Mowa jest tutaj o Komisji Europejskiej, Europejskim Trybunale Sprawiedliwości oraz Europejskim Banku Centralnym, będących ponadnarodowymi agentami państw członkowskich. Dla wymienionych instytucji państwa członkowskie są z kolei zbiorowym mocodawcą. Należy w tym miejscu podkreślić, że wymienione trzy instytucje ponadnarodowe zostały zaklasyfikowane do analizy jako wysoce reprezentatywne w swojej roli agentów państw członkowskich, choć w systemie politycznym UE także dwie inne instytucje kierownicze mają charakter ponadnarodowy (są to Parlament Europejski oraz Europejski Trybunał Obrachunkowy). To zastrzeżenie metodologiczne dotyczące odniesienia relacji mocodawca–agent do trzech wymienionych instytucji ponadnarodowych podyktowane jest z jednej strony potrzebą przyjęcia optymalnej i reprezentatywnej próbki analitycznej, dzięki której pozyskane wyniki będą mogły być uogólnione i znajdą zastosowanie do innych ponadnarodowych agentów, tutaj bezpośrednio nie analizowanych, a z drugiej strony wynika z potrzeby zachowania rozsądnych ram objętościowych wykładu. W tym samym rozdziale zostały też zbadane te

atributy poziomu ponadnarodowego, które służą jego legitymizacji. Rozdział trzeci jest więc próbą przeniesienia poczynionych wcześniej ustaleń teoretycznych do praktyki systemu politycznego UE. Nałożenie schematu teoretycznego jako swoistej kalki na system polityczny UE miało na celu z jednej strony zweryfikowanie właściwości owego schematu, a z drugiej strony zostało dokonane z zamiarem potwierdzenia lub zanegowania założeń badawczych. Ta część pracy pozwala nazwać pierwotne delegowanie kompetencji motorem napędowym wielopoziomowego zarządzania, w tym ponadnarodowego zarządzania. Delegowanie jest więc także czynnikiem twórczym samej ponadnarodowości.

W rozdziale czwartym podjęta została analiza jednej, ale wciąż niezwykle enigmatycznej sfery technokratycznego działania, z jaką mamy do czynienia na poziomie ponadnarodowym w systemie politycznym UE. Jest nią ponadnarodowe zarządzanie (*supranational governance*). Rozdział ten wyjaśnia co dalej dzieje się z kompetencjami po ich pierwotnym przekazaniu, czyli w fazie postdelegacyjnej. Analiza rozpoczyna się od wyjaśnienia pojęcia *governance*, po czym następuje odniesienie tego terminu do poziomu ponadnarodowego w wielopoziomowym zarządzaniu UE. W efekcie otrzymujemy kolejne postulaty badawcze związane z instrumentami ponadnarodowego zarządzania, w tym z metodą wspólnotową, ponadnarodową regulacją, podejmowaniem ponadnarodowych decyzji czy też z maksymalizacją ponadnarodowych kompetencji. Jednym z istotniejszych elementów tej części pracy jest wtórne delegowanie kompetencji (redystrybucja), które jest niezwykle pomocne w śledzeniu zachowań agentów, czyli instytucji ponadnarodowych, ich autonomicznych działań, w tym tworzenia nowych instytucji im służących (nowych agentów). Wiele z tych procesów odbywa się już poza państwami członkowskimi, niekiedy „w dużej odległości” od nich, co stanowi całkowicie nowy, wręcz innowacyjny sposób autonomicznego zarządzania ponadnarodowego.

Rozdział piąty i ostatni w wykładzie został przeznaczony do identyfikacji form oraz skutków ponadnarodowego wpływu (*supranational impact*). Za przyczynek do analizy ponadnarodowego wpływu posłużył instrument zwany *equifinality*, który tutaj – tytułem zapowiedzi – można określić jako wielorakość i różnorodność przyczyn prowadzących do tego samego celu. Wśród form ponadnarodowego wpływu zidentyfikowano: europeizację, harmonizację, ponadnarodowy nadzór oraz pomijanie państw. Można nie tylko dostrzegać efekty ponadnarodowego wpływu, ale także próbować go mierzyć, określać jego skalę i zasięg. Omawiany rozdział

zawiera także wstępne ustalenia z obszaru parametryzacji ponadnarodowego wpływu.

Pierwsze teksty polityczne po drugiej wojnie światowej wzmiankujące o ponadnarodowych rozwiązaniach pochodzą z przełomu lat 40. i 50. i odnoszą się do przemówień Roberta Schumana. Należy tutaj wymienić przede wszystkim mowę z 1949 r. pt. *The Supranational Principle for Europe. Speech at Signature of Statutes of Council of Europe* wygłoszoną przez R. Schumana w londyńskim St. James's Palace oraz jego *exposé* z 1950 r. pt. *Statement on the Supranational High Authority*. Zarówno te, jak i inne teksty o charakterze deklaracji politycznych traktować należy oczywiście jako typowo źródłowe, choć już wtedy Schuman mówił o ponadnarodowości jako o „eksperymentcie naukowym”.

Faktycznie pierwsza i obecnie już niezwykle archaiczna próba ujęcia naukowego tego zagadnienia autorstwa Henry'ego Lowella Masona pojawiła się już w 1955 r. i nosiła tytuł *The European Coal and Steel Community. Experiment in Supranationalism* (Nijhoff 1955)². Mason niemal na bieżąco analizował elementy ponadnarodowe, ale tylko występujące w stopniu bardzo ograniczonym w ramach Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali. Czternaście lat później Anthony Ian Clunies Ross opublikował krótki artykuł naukowy pt. *Economic, Nationalism and Supranationalism* wydany w niezwykle egzotycznym – jak na problematykę podjętą w tekście – Uniwersytecie Papui-Nowej Gwinei (1969). Rok później pojawiło się opracowanie Foresta L. Grieves'a pt. *Supranationalism and International Adjudication* (Urbana 1970).

Wprawdzie kolejny etap refleksji naukowej na ten temat przypada na pierwszą połowę lat 80., ale tylko w formie przyczynkowych dwóch artykułów autorstwa J.H.H. Weilera pt. *The Community System: The Dual Character of Supranationalism* (Yearbook of European Law 1981, no. 1) oraz *Supranationalism Revisited – Retrospective and Prospective: The European Communities After Thirty Years* (EUI Working Papers 1981), oraz jednego opublikowanego w Polsce przez J. Galstera pt. *Supranacjonalny charakter wspólnot zachodnioeuropejskich w doktrynie prawnomiędzynarodowej* (Przegląd Stosunków Międzynarodowych 1985, nr 5), to jednak stanowiła ona raczej zasygnalizowanie powrotu do zagadnienia niż początek nowej fali badań. W tym samym okresie pojawiła się pierwsza praca naukowa z zakresu ponadnarodowości

² Tekst liczył 153 strony i był pierwszym, *de facto* klasycznym odniesieniem do bieżących ponadnarodowych rozwiązań właśnie wówczas wprowadzanych w Europejskiej Wspólnocie Węgla i Stali, w tym przede wszystkim w oparciu o jej organ wykonawczy, którym była Wysoka Władza (*High Authority*).

komparatywnej, która zestawiała to zjawisko z federalizmem w odniesieniu do dwóch podmiotów – Kanady i Wspólnot Europejskich (por. Robert C. Lane, *Federalism, Supranationalism and the Law: A Comparative Study of Constitutional Law and Practice in Canada and the European Community*, Exeter 1984).

Kolejne próby analizy naukowej problematyki ponadnarodowości (w tym artykuły w uniwersyteckich seriach naukowych) pojawiły się w latach 90. Tutaj należy wymienić teksty Jose de Areilzy'ego, *Sovereignty or Management?: The Dual Character of the EC's Supranationalism – Revisited* (Harvard Jean Monnet Working Paper 1995, no. 2)³, Paula Close, *Supranationalism, the Single European Market and European Union Citizenship* (Leeds 1996)⁴, praca zbiorowa pod redakcją Wayne'a Sandholza i Aleca Stone-Sweetea, *European Integration and Supranational Governance* (Oxford 1998), tekst Paula Close i Emiko Ohki-Close, *Supranationalism in the New World Order: Global Processes Reviewed* (Basingstoke–New York 1999) oraz A. von Bogdandy'ego, *Supranationaler Föderalismus als Wirklichkeit und Idee einer neuen Herrschaftsform zur Gestalt der Europäischen Union nach Amsterdam* (Baden-Baden 1999).

Na początku nowego stulecia pojawiły się opracowania naukowe, które podchodzą do ponadnarodowości bardziej ogólnie, jednak niekoniecznie odnoszą ją do jej – wydaje się – najbardziej naturalnego środowiska, jakim jest system polityczny UE, m.in. prace Paula Close pt. *The Legacy of Supranationalism* (Basingstoke–New York 2000); praca zbiorowa *Suwerenność i ponadnarodowość a integracja europejska*, pod red. J. Kranza (Warszawa 2006); K. Szczerskiego, *Dynamika systemu europejskiego. Rozważania o nowym kształcie polityki w UE* (Kraków 2008) oraz prawne ujęcie Agnieszki M. Nogal, *Ponad prawem narodowym. Konstytucyjne idee Europy* (Warszawa 2009). Wyjątkiem jest z pewnością Jonas Tallberg, który podjął próbę odniesienia ponadnarodowości do europejskiego systemu rządów w opracowaniu pt. *European Governance and Supranational Institutions: Making States Comply* (London–New York 2003).

Biorąc pod uwagę te próby naukowego wyjaśnienia ponadnarodowości, można stwierdzić, że w studiach europejskich jest to problematyka wciąż słabo zbadana zarówno w literaturze obcojęzycznej, jak i polskiej (tutaj to zagadnienie jest śladowo obecne w refleksji naukowej). Ponadnarodowość jako forma współpracy międzynarodowej nie doczekała się żadnego kompleksowego opracowania naukowego zarówno w Polsce, jak

³ Tekst liczył 85 stron i został opublikowany w ramach Harvard Law School.

⁴ Tekst opublikowany w ramach serii *Supranationalism Series* wydawanej przez Policy Research Unit Uniwersytetu Metropolitarnego w Leeds.

i za granicą. Postulat podjęcia takich badań i publikacji ich rezultatów wydawał się więc o tyle istotny, że konkurująca ze współpracą ponadnarodową współpraca międzyrządowa została naukowo zbadana w Wielkiej Brytanii, a wyniki tych prac pojawiły się w monografii Nicole Bolleyer, *Intergovernmental Cooperation: Rational Choice in Federal Systems and Beyond* (Oxford 2009). Na gruncie polskim ideę ponadnarodowości ze współpracą międzyrządową zestawiał Janusz Węc w monografii *Spór o kształt instytucjonalny Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej 1950–2005. Między ideą ponadnarodowości a współpracą międzyrządową. Analiza politologiczna*, Kraków 2006.

Ponadto należy zauważyć, że refleksja naukowa na temat ponadnarodowości rzadko była odnoszona wyłącznie do Wspólnot Europejskich (wyjątkiem jest wspomniana wyżej analiza J. Węca oraz praca zbiorowa pod redakcją J. Kranza), a jeżeli już tak było, to nie zawsze zestawiano ją w kontekście wspólnotowego (unijnego) systemu politycznego. Nadal zatem pozostaje duży niedosyt prac poświęconych ponadnarodowości w takim właśnie ujęciu systemowym. Tym bardziej że ponadnarodowość jest obecnie jednym z ważniejszych nowych kierunków rozwoju współczesnych stosunków międzynarodowych, a jej niemal laboratoryjnie potraktowany w poniższym wykładzie kontekst wewnątrzunijny pozwala na bardziej precyzyjne wychwycenie poszukiwanych atrybutów i konsekwencji tego zjawiska.

Rozdział I

Termin i koncepcje „ponadnarodowości” w studiach europejskich

Najważniejszym zadaniem tego rozdziału będzie z jednej strony sprecyzowanie i uzasadnienie zastosowanego instrumentarium badawczego, w tym przede wszystkim dwóch wiodących podejść wykorzystanych w całym wykładzie, jakimi są: metoda *fuzzy set*, oraz najważniejsza w podjętych badaniach metoda mocodawca–agent oparta na teorii PAT (*Principal/Agent Theory*) i na jej odmianie PSA (*Principal–Supervisor–Agent*), przy incydentalnym wykorzystaniu metody sieci (*network*), a z drugiej strony analiza treści centralnego zagadnienia dla podjętej problematyki, jakim jest „ponadnarodowość”. W dalszej części rozdziału zostaną omówione wczesne próby zastosowania „ponadnarodowości” w Europie, wraz z uporządkowaniem i typologią jej koncepcji, zarówno autonomicznych, jak i wywodzących się z teorii studiów europejskich lub teorii stosunków międzynarodowych. Koncepcje „ponadnarodowości” przyczyniają się do lepszego zrozumienia wieloaspektowej istoty pojęcia oraz tworzą szczególną sferę metapolityczną, która to zagadnienie otacza.

1. Przyjęta perspektywa badawcza

W realistycznym ujęciu zanarchizowanego systemu międzynarodowego (niejasnego, mało klarownego oraz słabo uporządkowanego, choć stanowiącego określony zbiór różnych grup graczy, w tym przede wszystkim państw, i sumę interakcji pomiędzy nimi) wyróżniano

dwa tradycyjne poziomy⁵, na których zachodziły procesy wewnętrzny-systemowe:

- 1) poziom narodowy (*national*)⁶, egoistyczny i bezkompromisowy (oparty na interesie narodowym i własnych, często partykularnych preferencjach), na którym państwo, w rozumieniu westfalskim⁷, komunikuje się z otoczeniem międzynarodowym poprzez: wyrażane cele i kierunki swojej polityki zagranicznej, określoną doktrynę obronną (strategię bezpieczeństwa), oraz formułowane wspomniane już interesy i preferencje itd.;
- 2) poziom międzypaństwowy oparty na współpracy pomiędzy rządami samodzielnych i suwerennych państw, inaczej nazywany poziomem międzyrządowym (ang. *intergovernmental*)⁸. Interakcje na tym poziomie są zorganizowane horyzontalnie (na jednej płaszczyźnie), bowiem odbywają się pomiędzy równymi sobie państwami (narodami).

Oba tradycyjne poziomy interakcji stanowiły nie zawsze pożądane i co najważniejsze nie zawsze skuteczne rozwiązanie dla samych aktorów, w tym przede wszystkim dla państw i ich interesów, jak i dla otoczenia międzynarodowego. Negatywne cechy można zauważyć zarówno w zachowaniu się państwa na poziomie narodowym (poziom preferencji narodowych oraz komunikacji z otoczeniem międzynarodowym), jak i w jego operowaniu

⁵ Już system westfalski tworzył równoległe dwa porządki: wewnętrzny i międzynarodowy. W przeciwieństwie do porządku wewnętrznego, system międzynarodowy jest zaaranżowany horyzontalnie.

⁶ W piśmiennictwie poświęconym stosunkom międzynarodowym określany także jako państwowy (*state level*), lub też jako jednostkowy albo unitarny (*unit level*). Zob. D. Sadler, *The State Level: The Nation-State in Europe East and West* (w:) *International politics in Europe. The New agenda*, ed. G. Wyn Rees, London–New York 1993, s. 33, oraz R.O. Keohane, J. Nye Jr., *Power and Interdependence Revisited*, International Organization 1987, vol. 41, no. 4, s. 746.

⁷ Westfalska idea państwa *stricto* narodowego opiera się na założeniu, że w stosunkach międzynarodowych głównymi aktorami są państwa ze swoimi zmiennymi i podlegającymi ewolucji interesami narodowymi i preferencjami. Terytorialność i suwerenność państwa to główne zasady systemu westfalskiego. W stosunkach międzynarodowych za głównych aktorów uznaje się suwerenne, terytorialnie zorganizowane państwa narodowe. Por. S.D. Krasner, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton 1989, s. 20. Taki system suwerennych państw jest zorganizowany typowo horyzontalnie, a suwerenne państwo narodowe (*nation-state*) wydaje się westfalską syntezą polityczną w stosunkach międzynarodowych, które tym samym są państwowcentryczne (*state-centric*). Teoria neorealizmu w stosunkach międzynarodowych dodaje, że system międzynarodowy oparty na interakcjach pomiędzy państwami, jako głównymi jego racjonalnymi i unitarnymi aktorami, jest zanarchizowany, a podstawowym czynnikiem świadczącym o zdolności państwa do bycia aktorem państw jest ich siła militarna. Por. M. Kelstrup, *The Process of Europeanization. On the Theoretical Interpretation of Present Changes in the European Regional Political System, Cooperation and Conflict* 1990, vol. 25, no. 4, s. 26.

⁸ Zob. szerzej: N. Bolleyer, *Intergovernmental Cooperation: Rational Choice in Federal Systems and Beyond*, Oxford 2009.

w relacjach międzyrządowych. Alasdair R. Young, powołując się na Roberta D. Putnama, określa relacje między tymi dwoma poziomami jako *two level games*⁹. R.D. Putnam sformułował *two-level game theory* w 1988 r., stosując ją wówczas do umów międzynarodowych i procesu ich negocjowania¹⁰.

Jednak współczesne stosunki międzynarodowe nie są oparte na klasycznej logice tylko dwóch wymiarów (poziomów). Spowodowane jest to z jednej strony pojawieniem się nowych aktorów na arenie międzynarodowej, a z drugiej strony występującymi tendencjami integracyjnymi. Współczesny system międzynarodowy oraz międzynarodowe systemy integracyjne o zasięgu regionalnym odnotowują silny wzrost liczby aktorów życia międzynarodowego, który wynika z rosnącej instytucjonalizacji interakcji międzynarodowych.

Istnieją różne podejścia do aktorów w teoriach integracyjnych. Podczas gdy dla neofunkcjonalistów i konstruktywistów aktorzy integracji międzynarodowej są silnie osadzeni społecznie, współzależni i wręcz systemowo komplementarni, to dla instytucjonalistów czy też zwolenników teorii międzyrządowej, aktorzy są raczej społecznie izolowani i działają zgodnie ze swoim racjonalnym interesem.

Robert Gilpin zauważa w stosunkach międzynarodowych powstawanie nowych międzynarodowych hierarchii opierających się na tzw. władzy strukturalnej, wywodzącej się z wielu obszarów oraz dziedzin, która jest w coraz większym stopniu wspierana przez zasoby oparte na wiedzy oraz na rozwoju technologicznym. W tych nowych hierarchiach międzynarodowych siłą rzeczy pojawiają się nowo powstałe podmioty międzynarodowe, aktorzy o charakterze gospodarczym, politycznym, naukowym itd.¹¹

W praktyce zmieniająca się grupa uczestników stosunków międzynarodowych silnie determinuje występowanie poziomów interakcji pomiędzy nimi. Krzysztof Szczerski zauważa, że również w polityce wspólnotowej w ramach UE widoczne jest coraz intensywniejsze włączanie (kooptacja systemowa) do systemu politycznego nowych uczestników „w postaci władz samorządowych (szczególnie regionalnych, czyli subcentralnych) oraz rozmaitych grup interesu, które – co niezwykle istotne

⁹ A.R. Young, *Extending European Cooperation: The European Union and the „New” International Trade Agenda*, Manchester 2002, s. 3.

¹⁰ R. Putnam, *Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games*, International Organization 1988, vol. 42, no. 3, s. 427–428.

¹¹ Por. R. Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton 1987 oraz tenże: *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*, Princeton 2001.

– przekraczają próg jednostkowości i działają w sposób sieciowy (stowarzyszony), stają się nowym, alternatywnym obiegiem informacji i źródłem nacisku politycznego na poziomie ponadnarodowym (...)”¹².

Z kolei Josef Ratzinger jeszcze jako prefekt watykańskiej Kongregacji ds. Nauki Wiary, trafnie dostrzegając współwystępowanie różnych aktorów, czyli wielowymiarowość instytucjonalną, twierdził, że ponadnarodowe instytucje polityczne, gospodarcze i prawne są konieczne, „nie mogą jednak mieć znaczenia i rangi jakiegoś supernationalu, lecz przeciwnie, winny przywrócić poszczególnym regionom Europy umocnione jeszcze bardziej ich własne oblicze i znaczenie. Instytucje regionalne, narodowe i ponadnarodowe winny tak się wzajemnie przenikać i zazębiać, aby został wykluczony zarówno wszelki centralizm, jak i partykularyzm. Przede wszystkim zaś powinno się ożywić na nowo i to w wielkim wymiarze jawną wymianę i jedność w wielości poprzez religijne i kulturalne instytucje oraz siły niepaństwowe”¹³. J. Ratzinger trafnie ocenia potrzebę niemal systemowej współzależności instytucji narodowych (państwowych), regionalnych i ponadnarodowych w Europie, co stanowi ogląd niemal neofunkcjonalistyczny, gdyż właśnie neofunkcjonałści zakładają silne splatanie się interesów aktorów narodowych i ponadnarodowych. Warto zwrócić także uwagę na Ratzingerowskie pojęcie sił niepaństwowych jako pozytywnych czynników jedności, szczególnie gdy współwystępują one z instytucjami religijnymi oraz kulturalnymi. Te „siły niepaństwowe” to także m.in. instytucje ponadnarodowe¹⁴, o których pisze prefekt. „Jeżeli te jedności kulturowe [tutaj mowa o instytucjach europejskich w o wiele szerszym znaczeniu niż obecnie, a mianowicie o uniwersytetach, zakonach, soborach itd. – przyp. J.R.] jako żywotne, niepaństwowe rzeczywistości nie umocnią się zdecydowanie, to (...) czysto państwowe i ekonomiczne mechanizmy nie będą w stanie prowadzić ostatecznie do niczego pozytywnego”¹⁵. To bardzo

¹² K. Szczerski, *Dynamika systemu europejskiego. Rozważania o nowym kształcie polityki w Unii Europejskiej*, Kraków 2008, s. 160. Warto odnieść się też do propozycji A. Zadochina, który wśród aktorów postrzega dodatkowo takie kategorie, jak: partie polityczne (np. europejscy prawnicy radykalowie), ruchy społeczne (np. *Greenpeace*, *Lekarze bez Granic*, *Amnesty International*), diaspory etniczne. A. Zadochin, *Globalizacja i nacjonalizmy intieriesy Rosii*, *Obozriewatel* 2001, nr 1, cyt. za: A. Stachurska-Geller, *Interes narodowy w rosyjskiej myśli politycznej na początku XXI wieku*, *Międzynarodowy Przegląd Polityczny* 2008, nr 22, s. 223.

¹³ J. Ratzinger, *Kościół–Ekumenizm–Polityka*, Poznań–Warszawa 1990, s. 269–270. Por. także: R. Potocki, *Europa Josepha Ratzingera*, *Athenum* 2010, nr 23, s. 252.

¹⁴ Przecież także Kościół katolicki jest jedną z najstarszych i największych instytucji ponadnarodowych na świecie.

¹⁵ J. Ratzinger, *Kościół...*, s. 270.

klarowne teopolityczne uzasadnienie potrzeby istnienia sił niepaństwowych i ograniczoności możliwości współczesnych państw¹⁶ ma niezwykle uniwersalistyczny charakter. Ale właśnie uniwersalistyczne pierwiastki znajdziemy w ponadnarodowości.

Zastanawiając się nad kategoriami aktorów występujących w integracji europejskiej, można posłużyć się typologią zaproponowaną przez Jean-Louisa Quermonne, który wyróżnił trzy typy takich aktorów:

- 1) aktorzy państwowi (*state actors*), którymi są państwa członkowskie;
- 2) aktorzy ponadnarodowi (*supranational actors*), do których zaliczył instytucje UE (Komisję Europejską, Parlament Europejski, Europejski Trybunał Sprawiedliwości itd.);
- 3) aktorzy niepaństwowi (*non-state actors*)¹⁷, czyli np. grupy ekspertów, komitety specjalistyczne (w ramach komitologii¹⁸), frakcje polityczne w Parlamencie Europejskim¹⁹.

Stosując model rozszerzonej typologii aktorów, możemy przyjąć, że pierwszą grupę stanowią aktorzy subnarodowi²⁰ (regiony, samorządy, miasto, organizacje pozarządowe, *think-tanks* itd.). Druga grupa aktorów narodowych składa się z aktorów państwowych (państwa i w ich imieniu rządy

¹⁶ Jeżeli jeszcze w tych państwach daje o sobie znać nacjonalizm, to J. Ratzinger jest pewien, że staną one przeciwko przyszłości Europy.

¹⁷ W stosunkach międzynarodowych do *non-state actors* należy zaliczyć międzynarodowe grupy przestępcze, grupy uzbrojone, także o charakterze bojówek, ugrupowania terrorystyczne, prywatne przedsiębiorstwa zbrojeniowe lub zajmujące się szeroko pojętym bezpieczeństwem (*Private Military and Security Companies* – PMSCs), międzynarodowe organizacje pozarządowe (*International Non-Governmental Organisations* – INGO), organizacje biznesowe, organizacje religijne itd. W wielu kwestiach *non-state actors* są bardziej wpływowi niż rządy centralne. Tego typu aktorzy – sami albo w połączeniu z innymi aktorami – mogą mieć materialny wpływ na narodowe interesy i cele polityki zagranicznej państwa. Przykładowo 1/3 budżetu USA w Iraku jest związana z umowami zawartymi z PMSCs. Zob. B. Perrin, *The Threat and Opportunity of Non-State Actors to a Conservative Foreign Policy*, C2C – Canada's Journal of Ideas 2007, vol. 1, no. 2, online: c2cjournal.ca/public/articles/28. Thomas Gehring do *non-state actors* zalicza także niektóre instytucje wspólnotowe, jak: Komisję Europejską oraz Europejski Trybunał Sprawiedliwości. Instytucje są także specyficznymi aktorami wewnątrz Wspólnot Europejskich. Ponadto wprowadza pojęcie *unitary actors*, którymi są państwa członkowskie Wspólnot, pomimo że działają przy pomocy dużej liczby aktorów subnarodowych (*sub-unit actors*), którymi są np. banki narodowe, sądy itd. T. Gehring, *Integrating Integration Theory: Neofunctionalism and International Regimes*, Firenze 1995, s. 20.

¹⁸ Na temat komitologii zobacz szerzej w rozdziale III.

¹⁹ J.-L. Quermonne, *Key Concepts in Political Science and Their Application in the Study of European Institutions* (w:) *Political Science and EU-Related Studies*, ed. K. Sobotka, Łódź 2000, s. 17–18.

²⁰ Aktorzy subnarodowi operują nie tylko, jak twierdzą L. Hooghe i G. Marks, na poziomie narodowym i ponadnarodowym, ale także – i co chyba naturalne – na swoim poziomie subnarodowym oraz transnarodowym, bowiem, jak zauważono, mogą tworzyć one organizacje transnarodowe. L. Hooghe, G. Marks, *Multi-Level Governance and European Integration*, Lanham 2001, s. 4.

państw). Trzecią grupę tworzą aktorzy międzyrządowi (przede wszystkim są to międzynarodowe instytucje lub organizacje rządowe)²¹. Czwartą grupą są aktorzy infranarodowi²², czyli mniej niż ponadnarodowi, ale bardziej niż narodowi urzędnicy publiczni państw narodowych w służbie wspólnotowych działań, rozwijający wspólnotową „kulturę” zarządzania (np. w komitetach komitologicznych). Piąta grupa to aktorzy transnarodowi²³ (np. wielonarodowe przedsiębiorstwa, stowarzyszenia przemysłowe, korporacje, holdingi, firmy o zasięgu międzynarodowym, transnarodowe zrzeszenia branżowe, międzynarodowe federacje związków zawodowych²⁴, międzynarodowe grupy partii politycznych, np. frakcje w Parlamencie Europejskim, grupy ekspertów, międzynarodowe firmy i zespoły prawnicze, mass media, w tym przede wszystkim satelitarne²⁵, bojówki terrorystyczne, kartele narkotykowe²⁶ itd.). W końcu szóstą grupę tworzą aktorzy ponadnarodowi (międzynarodowe organizacje i instytucje o charakterze ponadnarodowym)²⁷.

W związku z rozszerzającą się typologią aktorów pojawiają się więc także nowe poziomy współczesnych stosunków międzynarodowych.

Poszukiwanie trzeciego, środkowego poziomu, swoistego *middle level* pomiędzy poziomem państwowym a systemowym (lub inaczej pomiędzy poziomem narodowym a międzyrządowym), przesądziło o zaniechaniu

²¹ Wskazać tutaj można na organizacje o charakterze globalnym np. Światowa Organizacja Handlu (*World Trade Organization* – WTO) lub regionalnym, np. Szanghajska Organizacja Współpracy (*Shanghai Cooperation Organization* – SCO).

²² Termin „infranarodowość” (*infrantionalism*) stosuje m.in. J.J.H. Weiler (zob. poniżej) oraz S. Clarkson w *Apples and Oranges. Prospects for the Comparative Analysis of the EU and NAFTA as Continental Systems*, EUI Working Papers 2000, no. 23, s. 8.

²³ W literaturze przedmiotu często zdarza się, że poziom transnarodowy (transnacionalizm) rozumiany jest jako ponadnarodowy. Jednak skład i charakter aktorów transnarodowych podkreśla ich specyfikę, która w jednym aspekcie zbliżona jest do ponadnarodowości. Jest nim zdolność tych aktorów do działania poza państwami, ale niekoniecznie ponad państwami. Aby używać tego drugiego określenia w odniesieniu do aktorów transnarodowych, musieliby oni posiadać funkcje nadzorcze nad państwami. Transnacionalizm jest więc węższym, a na pewno innym typem relacji na arenie międzynarodowej niż ponadnarodowość. Pogląd o różnicach pomiędzy siłami ponadnarodowymi a transnarodowymi podziela m.in. C. Jean. Por. *Geopolityka*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2003.

²⁴ Szeroko pojęte grupy interesów licznie operujące w UE mogą działać na różnych poziomach, np. regiony oraz ich przedstawicielstwa w Brukseli reprezentują poziom subnarodowy, ale już europejskie federacje związków zawodowych czy międzynarodowe grupy ekspertów lokalizowane są na poziomie transnarodowym.

²⁵ Np. stacje telewizyjne Al Jazeera, CNN itd.

²⁶ Por. ujęcie dotyczące nowych aktorów (sił rozproszonych) w stosunkach międzynarodowych w tzw. erze niebiegunowej (*age of nonpolarity*) zaproponowane przez Richarda Haassa w *The Age of Nonpolarity: What Will Follow US Dominance*, Foreign Affairs 2008, vol. 87, no. 3.

²⁷ J. Ruskowski, *Wstęp do studiów europejskich. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, Warszawa 2007, s. 195–196.

dotychczasowej dychotomii i ujawniło się zarówno wśród teoretyków reżimu międzynarodowego (*international regime*)²⁸, jak i współzależności międzynarodowej (*international interdependence*)²⁹, jednak w ich analizach był to poziom postrzegany bardziej jako regionalny lub subsytemowy. Także podejście neorealistyczne, widoczne choćby u Kennetha Waltza, wyodrębnia w międzynarodowej aktywności politycznej trzy poziomy:

- 1) indywidualny (aktorem jest jednostka),
- 2) państwowy (aktorem jest państwo),
- 3) międzynarodowy (u Waltza nazywany strukturalnym, w którym aktorami są państwa lub organizacje i instytucje międzynarodowe)³⁰.

Jednak nawet trzy poziomy K. Waltza nie wyczerpują złożoności współczesnych stosunków międzynarodowych, w tym ich części, jaką stanowią procesy integracyjne. W połowie lat 80. w poszukiwaniu *middle level* można było zauważyć tendencje do porzucenia Waltzowskiego poziomu indywidualnego i zaproponowania zmodyfikowanej triady wyrażonej:

- 1) poziomem systemowym,
- 2) poziomem interakcji,
- 3) poziomem państwowym³¹.

Mimo wszystkich ułomności, taka trychotomia w polityce międzynarodowej pokazywała nowe obszary, umiejscawiając je w kontekście dotychczasowych, tradycyjnych ujęć.

Wraz z rozwojem integracji wewnątrz Wspólnot Europejskich typologia poziomów przestała być również trychotomiczna. Otóż obok wymienionych już dychotomii opartych na poziomie narodowym (*national level*) i międzyrządowym (*intergovernmental level*)³² lub trychotomii w ujęciu waltzowskim i postwaltzowskim można zidentyfikować kolejne poziomy obecności aktorów na arenie międzynarodowej. Są to: poziom subnarodowy³³ (*subnational level*), poziom transnarodowy (*transnational level*) i poziom ponadnarodowy (*supranational level*)³⁴. Integracja europejska przyspiesza bezpośred-

²⁸ Por. B. Buzan, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Brighton 1983.

²⁹ Por. R.O. Keohane, J. Nye Jr., *Power and Interdependence...*

³⁰ Zob. szerzej: K.N. Waltz, *Theory of International Politics*, Reading, MA 1979; tenże, *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*, New York 1959 oraz *Germany's EU Policy on Asylum and Defence: De-Europeanization by Default*, ed. G. Hellman, Basingstoke–New York 2006, s. 9–11.

³¹ Ch. Jonsson, O. Elgstrom, M. Jerneck, *Internationell politik*, Arhus 1986, s. 12 i n.

³² Można go określić także między państwowym.

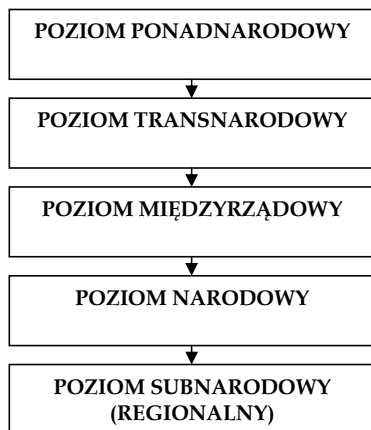
³³ Nazywany też niekiedy poziomem subcentralnym.

³⁴ Poziom ten pojawia się stosunkowo rzadko także pod postacią kategorii *supra-state level*.

nie związki pomiędzy aktorami subnarodowymi i ponadnarodowymi oraz pomiędzy samymi aktorami subnarodowymi ponad granicami państw³⁵.

Porządkując hierarchicznie wszystkie rozpoznane dotąd poziomy operowania aktorów we współczesnych stosunkach międzynarodowych, otrzymamy układ wielopoziomowy przedstawiony w schemacie nr 1.

Schemat nr 1. Poziomy obecności aktorów we współczesnych stosunkach międzynarodowych

Źródło: Opracowanie własne.

Układ operowania aktorów we współczesnych stosunkach międzynarodowych jest zatem wielopoziomowy. Tradycyjna logika dwóch wymiarów przybrała postać logiki wielowymiarowej. Rozszerzając podejście A.R. Younga i R.D. Putnama, można zatem mówić o *multi-level games*.

Przedmiotem wykładu będzie analiza tylko poziomu ponadnarodowego na przykładzie systemu politycznego UE. Istotne zatem stanie się zbadanie procesu powstawania poziomu ponadnarodowego³⁶, logiki i specyfiki jego funkcjonowania, a także wewnętrznej dynamiki.

³⁵ Dobrym przykładem takich kontaktów ponadgranicznych na poziomie subnarodowym jest polityka spójności Unii Europejskiej, która bazuje na redystrybucji opartej na partnerstwie pomiędzy Komisją Europejską, rządami narodowymi oraz władzami subnarodowymi i aktorami prywatnymi. Por. L. Hooghe, G. Marks, *Multi-Level Governance...*, s. xiii.

³⁶ Oczywiście w analizie nie będzie można pominąć kontekstowo innych poziomów, w tym szczególnie międzyrządowego, co spowodowane jest komplementarnością wielopoziomowego ujęcia stosunków międzynarodowych.

W literaturze poświęconej studiom europejskim poziom ponadnarodowy często określany jest jako poziom europejski lub poziom wspólnotowy, przy czym pojęcia te traktuje się synonimicznie. O ile można zgodzić się, że termin „poziom wspólnotowy” w odniesieniu do instytucji unijnych, które dbają o tzw. interes wspólnotowy, może być – w takim ujęciu – równoznaczny z terminem „poziom ponadnarodowy”, to jednak pojęcie „poziom europejski” w odniesieniu do UE nie może być używane zamiennie z nimi, bowiem może ono oznaczać nie tylko relacje ponadnarodowe na forum UE, ale również relacje międzyrządowe, w tym funkcjonowanie unijnych instytucji o charakterze międzyrządowym (np. Rada Unii Europejskiej lub Rada Europejska). Zatem termin „poziom europejski” wydaje się mieć zakres szerszy niż termin „poziom ponadnarodowy”, który odnosi się precyzyjnie nie do międzyrządowych, ale do ponadnarodowych relacji w UE oraz do funkcjonowania instytucji ponadnarodowych (Komisja Europejska, Europejski Trybunał Sprawiedliwości, Parlament Europejski, Europejski Trybunał Obrachunkowy oraz Europejski Bank Centralny), a nie międzyrządowych. W literaturze przedmiotu za synonim pojęcia „poziom ponadnarodowy” uznaje się niekiedy termin „poziom centralny” stosowany m.in. przez B. Rosamonda, D. Brauna i R. Herzoga³⁷.

Poziom ponadnarodowy może być swoistym antidotum na niedoskonałości (egoizm, nacjonalizmy, konflikty itd.) pojawiające się w obrocie międzynarodowym na klasycznie zidentyfikowanym poziomie narodowym oraz na poziomie międzyrządowym. Niedoskonałości tych nie są w stanie zniwelować wyodrębnionych później poziomów transnarodowego i subnarodowego (regionalnego), choć mogą złagodzić ich następstwa. Zatem należy zauważyć, że poziom ponadnarodowy, także relatywnie nowy w stosunkach międzynarodowych i wciąż bardzo słabo zbadany, wydaje się rozwiązaniem efektywnym, choć na pewno nie doskonałym. Nie jest to poziom statyczny czy też zamknięty i nie rozwija się autonomicznie, ale stanowi w pełni nowatorską płaszczyznę rozstrzygania problemów międzynarodowych, których nie dałoby się rozstrzygnąć na innych (niższych) poziomach, podejmowane rozwiązania tego typu byłyby trudniejsze, generowałyby większe koszty, wymagałyby więcej czasu, a ich wyniki mogłyby być mniej zadowalające. Owa dynamika poziomu ponadnarodowego

³⁷ Por. B. Rosamond, *Theories of European Integration*, Basingstoke–New York 2000; D. Braun, *Delegation In Territorially-Divided Polities: Lessons for the European Union?*, University of Melbourne–CERC Working Papers Series 2004, no. 4; R. Herzog, *Czy w Unii Niemcy są jeszcze demokracją parlamentarną?*, Międzynarodowy Przegląd Polityczny 2007, nr 2.

decyduje o jego rozwoju, w którego efekcie można mówić o szerszej ponadnarodowej przestrzeni. Integracja wewnątrz UE pozwoliła zbudować taką przestrzeń, na którą składa się pięć głównych elementów: ponadnarodowe instytucje, zasób ponadnarodowych kompetencji, zarządzanie tymi kompetencjami, ponadnarodowa polityka oraz ponadnarodowe prawo. W UE ta przestrzeń opiera się zatem na ponadnarodowym konstrukcie politycznym polegającym na wielopoziomowym systemie rządów (*multi-level governance*)³⁸, konstrukcie prawnym (prawo wspólnotowe), oraz – co oczywiste – także konstrukcie aksjologicznym (wspólne wartości europejskie, w tym przede wszystkim ochrona praw człowieka, rządy prawa, demokracja transparentna, solidarność, gospodarka rynkowa itd.).

Współpraca ponadnarodowa jest innym, *de facto* wyższym stadium współpracy międzynarodowej bazującej dotąd w sposób niekwestionowany na horyzontalnych kontaktach międzyrządowych, czyli na układzie usytuowanym poza wertykalną ponadnarodowością. Spróbujmy zatem określić moment, w którym współpraca międzyrządowa na arenie międzynarodowej zaczyna nabierać charakteru ponadnarodowego i wychodzi poza ramy rutynowych ustaleń poczynionych pomiędzy suwerennymi państwami. Tak naprawdę układ ponadnarodowy zaczyna się z chwilą ustalenia motywów i preferencji, którymi kierują się państwa, tworząc (wybierając) ponadnarodowe instytucje, a następnie godząc się delegować na nie i alokować na poziomie ponadpaństwowym określone funkcje (kompetencje) i uprawnienia do decydowania w swoim imieniu. Inną kwestię stanowią zakresy i rodzaje delegowanych funkcji oraz ich liczba, co w efekcie w fazie postdelegacyjnej decyduje o tym, czy owe instytucje będą mniej czy bardziej skuteczne, a nawet warunkuje możliwość ich autonomizacji, gdy suma i zakres kompetencji otrzymanych przez takie instytucje w wyniku delegowania jest na tyle duża (wystarczająca), aby pozwolić im na usamodzielnienie się. Faza postdelegacyjna, pojawiająca się po utworzeniu instytucji i przekazaniu im odpowiednich kompetencji, jest kluczowa dla zaistnienia ponadnarodowości.

Co najważniejsze, ponadnarodowość jest świadomie i dobrowolnie kreowana przez państwa narodowe (w wyniku prób, eksperymentów i poszukiwań), co znaczy, że oferuje ona im o wiele lepsze, skuteczniejsze instrumenty realizacji preferencji narodowych niż te, które tradycyjnie znajdują się w gestii państw. Koszt tego typu zwiększenia skuteczności,

³⁸ Należy zauważyć, że zarówno badania nad ponadnarodowością, jak i wyjaśnianie istoty *multi-level governance* zawierają się w tradycji badawczej neofunkcjonalizmu.

polegający na scedowaniu pewnych funkcji państwa narodowego na poziom ponadnarodowy, jest rekompensowany przez fakt odkrycia i rozbudowy nowych możliwości oraz pojawienia się nowego, niekonwencjonalnego instrumentarium, jakie w zamian otrzymują kraje, a także instytucje przez nie powołane, operujące w przestrzeni ponadnarodowej. Taki układ relacji państwo–instytucja na arenie międzynarodowej jest wertykalny, co oznacza, że ponad państwami (narodami) funkcjonują powołane przez nie międzynarodowe gremia zaopatrzone w odpowiednie kompetencje, podejmujące w imieniu państw określone działania i decyzje, a co najważniejsze reprezentujące przede wszystkim ich wspólne interesy przy wykorzystaniu instrumentarium nadrzędnego wobec państw narodowych, a nawet przy zastosowaniu elementów nadzoru i kontroli nad tymi państwami. Do tego celu instytucjom służy przestrzeń zbudowana z regulacji prawnych, ustaleń politycznych, osiągnięć gospodarczych, wartości aksjologicznych. Jest to ich własna przestrzeń operowania, którą nazywamy przestrzenią ponadnarodową. Stąd tego typu instytucje międzynarodowe nabierają charakteru ponadnarodowego. Państwa inicjujące taki układ tworzą w swoim interesie wspólne „nowe centrum decyzyjne” usytuowane ponad nimi.

W badaniach nad ponadnarodowością Autor zastosował dwie główne metody badawcze: analizę mocodawca–agent (*Principal/Agent Theory* – PAT) wraz z jej odmianą PSA (*Principal–Supervisor–Agent*) oraz metodę zbiorów rozmytych (*fuzzy sets*). Pomocniczo skorzystano także z metody sieci (*network*).

Pierwszą i w tym wykładzie najbardziej przydatną metodą badawczą i jednocześnie teorią wyjaśniającą jest PAT (*Principal/Agent Theory*). Pozwala ona analizować mechanizmy monitoringu i zabezpieczenia delegowanych przez mocodawców (np. państwa) na ponadnarodowych agentów (przedstawicieli) realnych kompetencji administracyjnych, politycznych czy technicznych przy założeniu, że owi agenci nie zawsze chcą zachowywać się zgodnie z preferencjami mocodawców.

Teoria mocodawca–agent³⁹ jest stosowana w naukach ekonomicznych od 1976 r.⁴⁰ Początkowo służyła do analizy usytuowania sektora

³⁹ W polskiej literaturze ekonomicznej można spotkać także inne, niemal dosłowne tłumaczenie nazwy tej teorii: „teoria pryncypał–agent”.

⁴⁰ W 1973 r. teoria PAT została zastosowana przez Stephena Rossa w pracy *The Economic Theory of Agency: The Principal's Problem*, *American Economic Review* 1973, vol. 63, no. 2, s. 134, choć podstawy PAT sięgają wcześniejszej teorii dotyczącej natury firm i kosztów transakcji, która została opracowana przez Ronalda Coase'a (por. R.H. Coase, *Industrial Organization: A Proposal for Research*, *Economic Research: Retrospect and Prospect Vol 3: Policy Issues and Research Opportunities in Industrial Organization*, 1972, s. 59).

prywatnego w gospodarce oraz funkcjonowania organizacji biznesowych i była reakcją na neoklasyczne teorie ekonomiczne. Podejście PAT *de facto* rozpoczyna się od zbadania motywacji (socjologicznych oraz psychologicznych) graczy w biznesie, a następnie uwzględnia strategię, w której zaangażowane są dwa zbiory takich graczy, czyli mocodawcy i agenci. Strategie są zespołami zamierzonych zachowań, działań i interakcji służących do osiągnięcia zbiorowego efektu. Według Jana-Erika Lane’a PAT zawiera bardzo zaawansowane zastosowanie teorii gier⁴¹. Zatem interakcje pomiędzy mocodawcą a agentem stanowią podstawową jednostkę analityczną w tej teorii.

W naukach politycznych z teorii PAT korzystał szczególnie instytucjonalizm racjonalnego wyboru⁴², który posługiwał się tą teorią w analizie mechanizmów powstania i działania instytucji oraz stosunków zależności zachodzących pomiędzy instytucjami. PAT jest zatem ściśle powiązana z instytucjonalizmem racjonalnego wyboru i może służyć do analizy procesu tworzenia oraz charakteryzować funkcjonowanie poziomu ponadnarodowego w stosunkach międzynarodowych.

W stosunkach międzynarodowych metoda PAT jest wykorzystywana do badania zjawiska delegowania funkcji i wyjaśnienia, dlaczego suwerenne państwa tworzą organizacje (instytucje) międzynarodowe oraz ponadnarodowe⁴³.

⁴¹ J.E. Lane, *Relevance of the Principal-Agent Framework To Public Policy and Implementation*, publikacja online: www.spp.nus.edu.

⁴² Racjonalny wybór (*rational choice*) jest ideą zaczerpniętą przez studia europejskie z nauk politycznych, które z kolei zapożyczyły ją z ekonomii. Racjonalny wybór to koncepcja oparta na aktorze, czyli na podmiocie, który tego wyboru dokonuje. Pomaga ona wyjaśniać polityczne zagadnienia poprzez przypominanie, że wszystkie działania są umyślne, ukierunkowane na konkretne cele oraz mają charakter maksymalnie użytkowy, oczywiście w określonych ramach. To wszystko pozwala przy wykorzystaniu teorii gier zbudować modele formalne, które wzmacniają pretensje studiów politycznych do bycia nauką społeczną, w odróżnieniu od np. historii jako nauki humanistycznej. T. Bale, *European Politics: A Comparative Introduction*, London 2005, s. 195. Z instytucjonalizmu racjonalnego wyboru wynika metoda *rational choice*, która powinna być wsparta instytucjonalizmem normatywnym podkreślającym, że aktorzy zachowują się zgodnie z „logiką stosowności” (*logic of appropriateness*) definiowaną przez wartości uznane za wewnętrzne dla danej instytucji, niż z „logiką konsekwencji” podkreślaną przez teoretyków racjonalnego wyboru. J.G. March, J.P. Olsen, *Instytucje. Organizacyjne podstawy polityki*, Warszawa 2005, s. 198.

⁴³ W 1987 r. Alexander Wendt wprowadził do stosunków międzynarodowych koncepcję *Agency-Structure Problem* (ASP), która – jako ściśle powiązana z PAT – może być także pomocna w jej zastosowaniu. Wendt twierdził, że agenci (a dokładnie ich interesy) i struktury w stosunkach międzynarodowych nie zmieniają się często, ale raczej pozostają relatywnie stabilne w danym okresie. Por. A. Wendt, *The Agent-Structure Problem In International Relations Theory*, International Organization 1987, vol. 41, no. 3, s. 339, 345.

W studiach europejskich PAT stanowi oryginalną próbę refleksji, której praktyczne zastosowanie można zauważyć w badaniach m.in. Marka A. Pollacka⁴⁴ oraz Dietmara Brauna⁴⁵. Teoria opiera się na badaniu relacji pomiędzy mocodawcą (pryncypałem, zleceniodawcą, szefem itd.) a agentem (przedstawicielem, wykonawcą), których wiąże określona umowa (czyli zależność hierarchiczna, co oznacza, że mocodawca i agent nie są partnerami i nie są równi). Właściwie mamy tutaj do czynienia z dwubiegunową strategią (teoria gier mocodawca–agent⁴⁶), w której każda strona tego układu działa we własnym interesie, co może także prowadzić do konfliktów.

W wykładzie pomocna – choć tylko sekwencyjnie – będzie także odmiana PAT zaproponowana przez Jonasa Talberga⁴⁷, polegająca na wprowadzeniu do układu mocodawca–agent trzeciej strony, jaką jest nadzorca (supervisor). Tego typu odmianę Talberg określił jako PSA (*Principal–Supervisor–Agent*).

Do wyjaśnienia prawideł dynamicznych, związanych z kreacją oraz specyfiką ponadnarodowości może służyć metoda *fuzzy sets*⁴⁸ (zbiorów rozmytych). Metoda *fuzzy sets* pomaga dostrzec stany (obiekty, zjawiska), które są usytuowane pomiędzy konwencjonalnymi dychotomicznymi zbiorami (np. „prawda” i „fałsz”, „tak” lub „nie”, „czarne” i „białe”). Nie zawsze wszystko można nazwać czarnym lub białym oraz operować tylko skrajnymi wartościami. Zatem należy podkreślić, że *fuzzy sets* daje możliwość lokalizacji stanów pośrednich (przysłowiowych szarości) pomiędzy (*in-between*)

⁴⁴ Por. M.A. Pollack, *The Engines of European Integration: Delegation, Agency, and Agenda Setting in the EU*, New York 2005; M.A. Pollack, *The New Institutionalism and European Integration* (w:) *European Integration Theory*, eds. A. Wiener, T. Diez, Oxford 2003; tenże, *Delegation, Agency and Agenda-Setting in the European Community*, *International Organization* 1997, vol. 51, no. 1.

⁴⁵ D. Braun, *Delegation In Territorially-Divided...* Relacjami PAT zajmowali się także: D.G. Hawkins, D.A. Lake, D.L. Nielson, M.J. Tierney, *Delegation Under Anarchy: States, International Organizations and Principal-Agent Theory* (w:) *Delegation and Agency in International Organizations*, eds. D.G. Hawkins, D.A. Lake, D.L. Nielson, M.J. Tierney, Cambridge 2006.

⁴⁶ Szerzej na temat mocodawcy i agenta, w tym definicje obu pojęć zob. rozdział II.

⁴⁷ J. Talberg proponuje rozszerzyć PAT w dwóch kierunkach: wertykalnie poprzez dodanie do niej supervisorów, oraz horyzontalnie poprzez wprowadzenie kolektywnego mocodawcy lub kolektywnego agenta. J. Talberg, *European Governance and Supranational Institutions: Making States Comply*, London–New York 2003, s. 24. Obie sekwencje rozszerzeniowe PAT ujęte w teorii PSA zostały wykorzystane w wykładzie.

⁴⁸ Por. J. Ruszkowski, *Wstęp do studiów europejskich...*, s. 22. Por. Ch. Ragin, *Fuzzy-Set Social Science*, Chicago 2000; Ch. Ragin, *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*, Berkeley 1987; Ch. Ragin, P. Pennings, *Fuzzy Sets and Social Research*, *Sociological Methods and Research* 2005, vol. 33, no. 4; Ch. Ragin, D. Berg-Schlosser, G. De Meur, *Political Methodology: Qualitative Methods* (w:) *A New Handbook of Political Science*, eds. R.E. Godin, H.-D. Klingemann, Oxford 1996.

dwoma lub więcej niż dwoma zbiorami, poprzez zastosowanie określonego potencjału rozwiązań. W efekcie metoda służy wyjaśnieniu mniej lub bardziej ustalonych właściwości, stanów lub cech danego wydarzenia bądź ewentualnie zjawiska (obiektu) jako części większego, silnie niejednorodnego (niewyraźnego) zbioru lub podzbioru⁴⁹ wydarzeń, obiektów lub zjawisk. Metoda *fuzzy sets* dzięki uchwyceniu rozmytych interwałów (*fuzzy intervals*) sprzyja rozszerzeniu palety „kolorów”, kształtów, wrażeń, stanów, celów itd., a ponadto pomaga wybrać najlepsze z nich (najbardziej odpowiednie w danym momencie)⁵⁰.

Pojęcie *fuzzy sets* wyjaśnia kontekstową naturę ponadnarodowości. Zauważmy, że współpraca ponadnarodowa w stosunkach międzynarodowych pojawiła się po drugiej wojnie światowej jako swoisty eksperyment polegający początkowo na miękkich zmianach w kontaktach pomiędzy państwami Europy Zachodniej. Postanowiły one obok tradycyjnych relacji wzajemnych i obok własnego interesu narodowego ustanowić instytucje mające w tych relacjach pomagać i osiągać takie cele, których kraje nie potrafiłyby osiągnąć na poziomie narodowym (samodzielnie) lub na poziomie międzyrządowym. Dodatkowo instytucje te stopniowo wyposażano w kompetencje, z których część z czasem stała się tylko im właściwa, wymykając się spod kontroli państw i pozostając w ponadnarodowej przestrzeni operowania. Instytucje ponadnarodowe nie należą ani do zbioru instytucji narodowych, ani do zbioru instytucji międzyrządowych, subnarodowych czy transnarodowych, należą zatem do zbioru o charakterze rozmytym (*fuzzy set*), rozciągniętym pomiędzy (*in-between*) znanymi dotąd instytucjami narodowymi i międzyrządowymi.

Okazuje się więc, że wraz z rozwojem stosunków międzynarodowych oraz pojawieniem się w nich nowych aktorów obok dwóch tradycyjnych poziomów interakcji międzynarodowych (logika dwóch wymiarów) występują pomiędzy nimi (*in-between*) dotąd nieznane lub mniej znane poziomy interakcji subnarodowych, transnarodowych, ponadnarodowych (logika wielu wymiarów). Ponadnarodowość w stosunkach międzynarodowych jest kolejnym wymiarem (*fuzzy set logic* jest logiką trzech lub nawet więcej niż trzech wymiarów) usytuowanym pomiędzy wymiarem narodowym (państwowym) oraz wymiarem międzyrządowym⁵¹.

⁴⁹ Wówczas mamy do czynienia z metodą *fuzzy subset* lub *fuzzy semiset*.

⁵⁰ J. Ruskowski, *Wstęp do studiów europejskich...*, s. 22.

⁵¹ Por. J. Ruskowski, *Wstęp do studiów europejskich...*

Metoda *fuzzy sets* (rozmytych zbiorów) pozwala zlokalizować nowe poziomy współpracy międzynarodowej, a wśród nich zidentyfikować poziom ponadnarodowy. Zastosowanie tej metody może służyć do wyjaśnienia prawideł dynamicznych, związanych z tworzeniem oraz naturą ponadnarodowości.

Pomocniczo w badaniach posilkowano się narzędziem służącym do analizy pewnych komponentów ponadnarodowości oraz jej rozwoju (w tym szczególnie ponadnarodowego zarządzania), którym jest metoda sieci (*network*).

Sieć to zbiór relatywnie stabilnych, niehierarchicznych i współzależnych relacji pomiędzy różnymi aktorami w niej partycypującymi. Zatem sieć bazuje na braku sztywnych stosunków hierarchicznych. Edoardo Chiti wymienia pięć cech charakterystycznych dla zjawiska sieci politycznej:

- 1) sieć zazwyczaj odnosi się do struktury organizacyjnej zawierającej zarówno uczestników prywatnych, jak i publicznych,
- 2) sieć charakteryzuje się formami współpracy o niskim poziomie instytucjonalizacji,
- 3) ważne w sieci jest powiązanie pomiędzy różnymi jej uczestnikami,
- 4) sieć to także zbiór regulacji – najczęściej nieformalnych – porządkujących stosunki pomiędzy podmiotami członkowskimi, ograniczających ich partykularne opcje i zapewniających im specyficzne (niewystępujące poza siecią) możliwości,
- 5) sieć daje możliwość uruchomienia procesu wzajemnego uczenia się, ponieważ dopuszcza podział pracy i wymianę informacji oraz zasobów, stabilizuje oczekiwania i wzmacnia reputację swoich aktorów⁵².

Zatem cechami sieci są: powiązania zależne pomiędzy uczestnikami, elastyczność działania z zaakcentowanym podziałem ról, słabe zinstytucjonalizowanie, wspólne regulacje, nieformalność procesów wewnętrznych, zarządzanie publiczne kluczowymi sprawami rodzącymi odpowiedzialność.

Koncepcja sieci jest przede wszystkim rozpatrywana z perspektywy poziomu makroskopijnego (*macro-level*). Podstawowym założeniem tego podejścia jest rozumienie ponadnarodowego porządku prawnego jako wspierającego kompleksowe mechanizmy podejmowania decyzji oraz osłabiającego

⁵² P. Machado, *The Concept of „Network” in Legal Literature – A Survey* (w:) *Law and Public Management: Network Management, Part II*, eds. A. George, P. Machado, J. Ziller, EUI Working Papers 2001, no. 13, s. 8. Na temat metody sieci w stosunkach międzynarodowych por. także E.M. Hafner-Burton, M. Kahler, A.H. Montgomery, *Network Analysis for International Relations*, International Organization 2009, vol. 63, no. 3.

unitarne systemy prawne typowe dla współczesnego państwa⁵³. Tak rozumiana sieć wymaga innowacyjnych form proceduralnej partycypacji, której dobrze rozpoznane części składowe nie reprezentują interesów indywidualnych lub korporacyjnych. W szczególności sieć powstaje wówczas, gdy pojawia się stała zdolność do kwestionowania legitymacji partycypacji części składowych. To pozwala sieciom wykraczać poza ograniczone i zamknięte kręgi uczestników (sieci są strukturą bardziej nadrzędną, lepiej zorganizowaną wewnątrz niż zwykły zbiór powiązanych ze sobą aktorów). Z kolei udział w sieci pozwala ważnym częściom składowym wносить do sieci odpowiednią wiedzę, zasoby i zagadnienia (obszary problemowe), które miałyby być poprzez sieć i dzięki sieci lepiej rozwiązywane. Jeżeli ryzyko dotyczące wewnętrznej procedury podejmowania decyzji w sieci jest wychwycone (zdominowane) przez najsilniejszych jej aktorów, wówczas może ono zostać zmniejszone poprzez otwarty i heterarchiczny charakter takiej sieci⁵⁴. Znaczące ryzyko wykluczenia z sieci oczywiście istnieje i jest z reguły zależne od różnych poziomów wiedzy jednostek operujących w sieci⁵⁵.

Koncepcja sieci służy przede wszystkim do wyjaśnienia różnych form kooperacyjnego podejmowania decyzji, oczywiście także na poziomie ponadnarodowym (makro) przez objęcie zarówno aktorów publicznych, jak i prywatnych heterarchiczną strukturą. Sieci są zróżnicowane wewnętrznie, ponieważ bazują na koordynacji działań różnych aktorów, z różnymi możliwościami i oczekiwaniami. Dzięki funkcjonalnej zdolności sieciom przypisuje się rolę stymulatora i stabilizatora (także w zakresie posiadanej wiedzy dostępnej tylko sieciom) w stosunkach międzynarodowych zagrożonych immanentną nieprzewidywalnością i wszechobecną rywalizacją, a co z tego wynika – obarczonych ryzykiem samodzielnego działania⁵⁶.

⁵³ Oprócz poziomu makro w analizie koncepcji sieci stosowany jest także poziom mikro (*micro-level*), który pomaga wyjaśnić powstanie europejskiej administracji, w tym przede wszystkim instytucjonalnych i proceduralnych modeli prawnych. Na takich modelach opierają się nowatorskie europejskie agencje wspólnotowe. Por. P. Machado, *The Concept of „Network”...*, s. 5–6.

⁵⁴ W strukturze heterarchicznej władza polityczna nie jest ani scentralizowana (jak w warunkach hierarchii), ani zdecentralizowana (jak w warunkach anarchii), tylko podzielona, co oznacza, że władza poszczególnych aktorów w systemie tworzy określoną całość wraz z zamiarem podzielonego wykonywania zarządu. Podobnie struktura interakcji nie działa według logiki wertykalnej (jak w układzie hierarchicznym) ani według logiki czysto horyzontalnej (jak w układzie anarchicznym), ale według logiki, która jest kombinacją obu elementów w zintegrowanym modelu interakcji. J. Ruskowski, *Wstęp do studiów europejskich...*, s. 215.

⁵⁵ P. Machado, *The Concept of „Network”...*, s. 7.

⁵⁶ Tamże, s. 8.

2. Termin „ponadnarodowość”

Termin „ponadnarodowość” (*Supranationalism*⁵⁷ lub *Supranationality*⁵⁸) jest wciąż bardzo słabo zdefiniowany w literaturze przedmiotu⁵⁹. Z tego względu należy rozpocząć od kilku uwag semantycznych, po czym będzie można rozbudować je o terminologiczne elementy substancjalne.

Ponadnarodowość składa się z dwóch komponentów wyrazowych. Pierwszym jest przedrostek „ponad” (*supra*⁶⁰), drugim rzeczownik „narodowość”.

Semantycznie łaciński przedrostek *supra* w złożeniach wyrazowych powinien być tłumaczony nie tylko jako „poza”⁶¹, ale także, a może przede wszystkim, jako „ponad”, bowiem jest on znaczeniowo przeciwny do innego łacińskiego przedrostka *sub* oznaczającego „pod”, „poniżej”. *Supra* „oznacza wykraczanie poza normę, poza zwykły stan tego, co oznacza

⁵⁷ Jest to w nauce częściej stosowane ujęcie terminu, por. np. G. Marks, L. Hooghe, K. Blank, *European Integration Since the 1980s. State-Centric Versus Multi-Level Governance*, Journal of Common Market Studies 1996, vol. 34, no. 3; G. Tsebelis, G. Garret, *The Institutional Foundations of Intergovernmentalism and Supranationalism in the European Union*, International Organization 2001, vol. 55, no. 2; *European Integration Theory*, eds. A. Wiener, T. Diez, Oxford 2003; T. Bale, *European Politics...*; S. Hix, *The Political System of the European Union*, Basingstoke–New York 2005; J.H.H. Weiler, *The Community System: The Dual Character of Supranationalism*, Yearbook of European Law 1981, no. 1. W literaturze niemieckojęzycznej ponadnarodowość występuje jako *Supranationalismus* lub *Supranationalität*. Por. A. von Bogdandy, *Supranationaler Föderalismus als Wirklichkeit und Idee einer neuen Herrschaftsform zur Gestalt der Europäischen Union nach Amsterdam*, Baden-Baden 1999, s. 61 i 64. W nauce francuskiej jako *le supranationalisme*.

⁵⁸ Jest to rzadziej spotykane synonimiczne ujęcie terminu, stosowane m.in. przez: K.H. Ladeur, *Towards a Legal Theory of Supranationality – The Viability of the Network Concept*, European Law Journal 1997, vol. 3, no. 1, s. 33 oraz D. Mutimer, *Theories of political integration* (w:) *European Integration. Theories and Approaches*, eds. H.J. Michelmann, P. Soldatos, Lanham–New York–London 1994, s. 31.

⁵⁹ Por. J.H.H. Weiler, *The Community System...*, s. 267; J. Ruskowski, *Ponadnarodowość (Supranationalism) jako kategoria w stosunkach międzynarodowych*, Ateneum 2006, nr 16, s. 9; tenże, *Ponadnarodowość jako termin użytkowy w studiach europejskich* (w:) *Prawne–polityczne–ekonomiczne dylematy Unii Europejskiej*, red. Z. Chmielewski, A. Szczepańska, Szczecin 2009, s. 54. O idei ponadnarodowości zob. także w opracowaniu J.J. Węca, *Spór o kształt instytucjonalny Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej 1950–2005. Między ideą ponadnarodowości a współpracą międzyrządową. Analiza politologiczna*, Kraków 2006, s. 5 i n.

⁶⁰ Pochodzi on od łacińskiego *super, supra* (wyżej, ponad). „Pierwszy człon wyrazów złożonych uwidatniający stopień najwyższy (lub wykraczanie poza normę, poza zwykły stan)”. *Słownik wyrazów obcych* PWN, Warszawa 1980, s. 712. *Super* w złożeniach to także „wyższy pod względem ilości, jakości, stopnia znaczenia, tytułu, pozycji; więcej niż; dodatkowy; ekstra (...), umieszczony powyżej, (po)nad, na (szczycie) (...); stanowiący kategorię szerszą (od określonej)”. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1989, s. 487–488.

⁶¹ Por. J. Galster, *Supranacjonalny charakter wspólnot zachodnioeuropejskich w doktrynie prawnomiedzynarodowej*, Przegląd Stosunków Międzynarodowych 1985, nr 5.

wyraz podstawowy [tutaj „narodowość” – przyp. J.R.], to także położenie, umieszczenie nad tym, co oznacza drugi wyraz”⁶².

Z kolei termin „narodowość” jest tutaj zastosowany dla pokazania punktu kontekstowego, a może raczej poziomu odniesienia dla ponadnarodowości. Tym poziomem jest poziom narodowy (państwowy), z jego większym lub mniejszym nacjonalizmem, partykularyzmem i egoizmem. Na tym tle można zauważyć, że ponadnarodowość nie zawiera cech nacjonalistycznych, bowiem jest zdenacjonalizowna, nie jest partykularna, ale wspólna, dążąca do całości i otwarta, nie jest też egoistyczna, ale altruistyczna.

Całkiem inaczej, wręcz przeciwnie do powyższego, ponadnarodowość postrzega Johan Galtung, który przede wszystkim używa nieco innego terminu, a mianowicie *super-nationalism* i odróżnia go od nacjonalizmu tylko tym, że *super-nationalism* odnosi się do większych ponadnarodowych podmiotów (federacji lub super-państw)⁶³, a nie do jednego narodu.

Podobnie Piotr Mazurkiewicz nadaje ponadnarodowości cechy „poszerzonego nacjonalizmu”, ale „czyim” nacjonalizmem miałyby być tak pojęta ponadnarodowość, skoro nie istnieje europejski *demos* ani żaden pojedynczy lub poszerzony *ethnos*? Nacjonalizm jest przecież pochodną podmiotowej zbiorowości posiadającej zespół cech składających się na narodowość. Owe cechy mają uzasadniać oraz charakteryzować zbiorowość i odróżniać ją od innych zbiorowości. Nacjonalizm bez narodu jest pustą powłoką. W argumentacji Mazurkiewicza opartej na pracy J.M. Ferry mimo to czytamy: „Supranacjonalizm europejski jest zatem rodzajem poszerzonego nacjonalizmu (*le supranationalisme redoublé*), co wprawdzie jest równoznaczne ze zmianą jego zasięgu geograficznego, ale nie oznacza porzucenia samej filozoficznej zasady państwa narodowego”⁶⁴. Otóż wbrew argumentacjom Mazurkiewicza wydaje się właśnie, że supranacjonalizm jest zaprzeczeniem westfalskiej idei „państwa narodowego”⁶⁵ z całym jej bezkompromisowym egoizmem i realizmem. Najprościej zatem byłoby stwierdzić, że ponadnarodowość (*supranationalism*) jest przeciwieństwem podejścia mię-

⁶² Słownik wyrazów obcych PWN, Warszawa 1980, s. 713.

⁶³ Odpowiednio J. Galtung stosuje termin *sub-nationalism*, który odnosi do subnarodowych jednostek, takich jak Korsyka, Walia, czy Katalonia. J. Galtung, *The Emerging European Super-Nationalism* (w:) *Nation or Integration? Perspectives on Europe in the 90s*, ed. U. Hedetoft, Aalborg 1993, s. 13.

⁶⁴ P. Mazurkiewicz, *Europeizacja Europy. Tożsamość kulturowa Europy w kontekście procesów integracji*, Warszawa 2001, s. 79. Argumentacja Autora została oparta na tekście J.M. Ferry, *L'Etat européen* (w:) *Quelle identité pour l'Europe? Le multiculturalisme à l'épreuve*, ed. R. Kostaryano, Paris 1998, s. 183–190.

⁶⁵ J. Ruszkowski, *Ponadnarodowość jako postwestfalski komponent stosunków międzynarodowych* (w:) *Późnowestfalski ład międzynarodowy*, red. M. Pietraś, K. Marzęda, Lublin 2008, s. 75.